MOLIYAVIY INKLYUZIYA VA QASHSHOQLIKNI QISQARTIRISH SHAROITIDA TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BOSHQARISH

Maxammadov Diyorbek Muxtor o‘g‘li
Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi
Xalqaro instituti Oziq-ovqat texnologiyasi va
Boshqaruv fakulteti Iqtisodiyot va boshqaruv
Kafedrasi assistenti
E-mail: maxammadovdiyorbek19@gmail.com
Tel: +998 91 112-33-81
ORCID: 0009-0005-2757-2302

Annotatsiya. *Aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasini oshirish iqtisodiy faollikni kuchaytirish, daromad manbalarini kengaytirish va qashshoqlikni qisqartirish siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Moliyaviy inklyuziyaning rivojlanishi aholining kredit, jamg‘arma, to‘lov va boshqa bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, kredit resurslarining aholining daromadi past qatlamlari, kichik tadbirkorlar va o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar uchun ochiqligi ularning iqtisodiy faoliyatini kengaytirish va barqaror daromad manbalarini shakllantirishga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq kreditlash ko‘lamining kengayishi tijorat banklarida kredit risklarini samarali boshqarish masalasini ham kuchaytiradi. Kredit tarixiga ega bo‘lmagan, daromadi o‘zgaruvchan yoki norasmiy shaklda shakllanadigan mijozlarning kreditga layoqatliligini aniqlash an’anaviy baholash usullari orqali murakkablashadi. Maqolada moliyaviy inklyuziya va qashshoqlikni qisqartirish jarayonlarining tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish tizimiga ta’siri tahlil qilinadi. Kredit risklarini baholashda raqamli skoring, muqobil ma’lumotlardan foydalanish, mijozlarni risk darajasiga ko‘ra segmentlashtirish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish va muntazam monitoring olib borish yo‘nalishlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan banklarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash o‘rtasida muvozanatni shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Qashshoqlikni qisqartirishga yo‘naltirilgan kredit siyosatida kredit mablag‘larini daromad keltiruvchi faoliyatga yo‘naltirish, mijozning real to‘lov qobiliyatini baholash va kreditdan keyingi monitoringni kuchaytirish kredit risklarini kamaytirishning samarali yo‘nalishlari sifatida asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *moliyaviy inklyuziya, qashshoqlik, kredit riski, tijorat banklari, kredit skoringi, kredit portfeli, raqamli kreditlash, muammoli kreditlar, moliyaviy xizmatlar, kreditga layoqatlilik.*

KIRISH

Moliyaviy xizmatlarning aholining turli qatlamlariga yetib borishi mamlakatda iqtisodiy faollikni kengaytirish, daromad manbalarini ko‘paytirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash jarayonlari bilan bog‘liq. Aholining bank hisobvaraqlari, to‘lov vositalari, jamg‘arma mahsulotlari va kredit xizmatlaridan foydalanishi moliyaviy resurslarning iqtisodiy jarayonlarda kengroq ishtirok etishiga olib keladi. Moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi past bo‘lgan qatlamlarda tadbirkorlik

faoliyatini boshlash, ishlab chiqarishni kengaytirish va daromad keltiruvchi loyihalarni moliyalashtirish uchun zarur mablag‘larni jalb qilishda turli cheklovlar yuzaga keladi[82]. Moliyaviy inklyuziyaning rivojlanishi bunday cheklovlarni kamaytirib, aholining moliya tizimiga faolroq kirib kelishiga zamin yaratadi.

Kreditlash moliyaviy inklyuziyaning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida aholining iqtisodiy faolligini qo‘llab-quvvatlashda katta rol o‘ynaydi. Kredit mablag‘lari tadbirkorlik faoliyatini boshlash, mavjud biznesni kengaytirish, ishlab chiqarish vositalarini xarid qilish, xizmat ko‘rsatish faoliyatini rivojlantirish va yangi daromad manbalarini shakllantirishga yo‘naltiriladi. Daromad darajasi past bo‘lgan oilalar uchun daromad keltiruvchi faoliyatni moliyalashtirishga yo‘naltirilgan kreditlar iqtisodiy faollikni oshirish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq kredit resurslarining kengayishi qarz oluvchining moliyaviy holatini avtomatik ravishda yaxshilamaydi. Kreditdan foydalanish samaradorligi, qarz yukining darajasi va uni qaytarish qobiliyati yetarli baholanmagan sharoitda moliyaviy muammolar kuchayishi ehtimoli ortadi.

Tijorat banklari faoliyatida kreditlash hajmini kengaytirish bilan kredit risklarini nazorat qilish o‘rtasidagi nisbatni to‘g‘ri shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy inklyuziya kengayishi natijasida bank xizmatlaridan ilgari kam foydalangan mijozlar ham kredit munosabatlariga kirib keladi. Bunday mijozlarning ayrimlarida uzoq muddatli kredit tarixi, barqaror rasmiy daromad yoki yetarli garov ta’minoti mavjud bo‘lmasligi mumkin. Natijada kreditga layoqatlilikni an’anaviy mezonlar asosida baholash jarayonida axborot yetishmovchiligi yuzaga keladi. Bank nuqtayi nazaridan bu holat kredit riskining oshishiga va kredit portfeli sifatiga bosim kuchayishiga olib keladi.

Kredit risklarini boshqarishda mijoz haqidagi ma’lumotlarning to‘liqligi va sifatli tahlili alohida o‘rin tutadi. Mijozning daromadlari, xarajatlari, mavjud majburiyatlari, kredit tarixi, hisobvaraqlaridagi pul oqimlari va to‘lov intizomi kredit qarorini shakllantirishda asosiy ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi natijasida mijozlarning moliyaviy operatsiyalari haqidagi ma’lumotlar hajmi ortib bormoqda. Ushbu ma’lumotlarni tizimli tahlil qilish kreditga layoqatlilikni baholash sifatini oshirish, risk darajasini aniqroq belgilash va kredit shartlarini mijozning moliyaviy holatiga moslashtirishga xizmat qiladi.

Qashshoqlikni qisqartirish siyosatida kreditlashning hajmi bilan bir qatorda kredit mablag‘larining yo‘nalishi ham katta ahamiyatga ega. Tadbirkorlik, o‘zini o‘zi band qilish, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish faoliyatiga yo‘naltirilgan kreditlar yangi daromad manbalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday kreditlar orqali qarz oluvchining kelgusidagi pul oqimi shakllanadi va kreditni qaytarish manbai mustahkamlanadi. Kredit mablag‘larining daromad keltirmaydigan xarajatlarga haddan tashqari yo‘naltirilishi esa qarz yukining ortishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli kredit berishda mablag‘lardan foydalanish maqsadi, qarz oluvchining daromad manbalari va kelgusidagi pul oqimlarini baholash bank kredit siyosatining asosiy tarkibiy qismiga aylanishi zarur.

[82]Adilov M.M. (2024). Tijorat banklari kredit portfeli samaradorligini oshirishda kredit siyosatining o‘rni va ahamiyati. Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali, 4(7), 38–45.

Raqamli texnologiyalar kredit risklarini boshqarish jarayonining mazmunini ham o‘zgartirmoqda. Raqamli skoring tizimlari orqali mijozlarning moliyaviy xatti-harakatlari keng ko‘lamdagi ma’lumotlar asosida baholanadi. Mijozlarni risk darajasiga ko‘ra guruhlash, kredit qaytarilmasligi ehtimolini aniqlash va kredit portfelidagi xavfli segmentlarni ajratish jarayonlari avtomatlashtirilmoqda. Bunda algoritmik baholash bilan bir qatorda inson nazoratining saqlanishi, ma’lumotlarning ishonchliligi va kredit qarorlarining asoslanganligi ham talab etiladi.

Kredit risklarini boshqarish faqat kredit berishdan oldingi tekshiruv bilan cheklanmaydi. Kredit ajratilgandan keyingi monitoring, mijozning to‘lov intizomini kuzatish, qarzdorlikdagi o‘zgarishlarni aniqlash va muammoli kreditlarning dastlabki belgilarini baholash bank kredit portfeli sifatini saqlashda katta rol o‘ynaydi. Erta aniqlangan risklar bo‘yicha restrukturizatsiya, qayta moliyalashtirish yoki boshqa choralarni o‘z vaqtida qo‘llash bank zararlarini cheklashga xizmat qiladi.

Moliyaviy inklyuziya kengayib borayotgan sharoitda tijorat banklarining kredit siyosati ijtimoiy va moliyaviy maqsadlarni uyg‘unlashtirishi kerak. Aholining kredit xizmatlaridan foydalanishini kengaytirish qashshoqlikni qisqartirish va iqtisodiy faollikni oshirish jarayonlari bilan bog‘lanadi. Buning uchun kredit oluvchilarning to‘lov qobiliyatini aniq baholash, kredit mablag‘larini daromad keltiruvchi faoliyatga yo‘naltirish, qarz yukini nazorat qilish va kreditdan keyingi monitoringni kuchaytirish talab etiladi. Natijada moliyaviy inklyuziya aholining bank xizmatlariga jalb qilinishini kengaytirish bilan bir qatorda kredit munosabatlarining barqarorligini ta’minlashga ham xizmat qiladi. Shu asosda moliyaviy inklyuziya va qashshoqlikni qisqartirish sharoitida tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Xorijiy olimlar tadqiqotlarida moliyaviy inklyuziya, kreditlash va qashshoqlik o‘rtasidagi bog‘liqlik turli empirik va nazariy yondashuvlar asosida o‘rganilgan. T.Beck, A.Demirgüç-Kunt va R.Levine moliyaviy tizimning rivojlanishi aholining daromadlar taqsimotiga ta’sirini o‘rganib, moliyaviy vositachilikning rivojlanishi kambag‘al qatlamlarning daromadlarini oshirish va qashshoqlikni qisqartirish jarayonini tezlashtirishini asoslagan[83]. F.Yang va T.A.Masron banklarning raqamli transformatsiyasi, moliyaviy inklyuziya va kredit riski o‘rtasidagi munosabatni 116 ta Xitoy banki ma’lumotlari asosida tadqiq qilgan. Natijalar raqamli transformatsiya kredit riskini pasaytirishini, moliyaviy inklyuziyaning kengayishi esa mazkur ta’sirni kuchaytirishini ko‘rsatgan[84]. D.Mhlanga rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda moliyaviy inklyuziya jarayonida mashinaviy o‘qitish va sun’iy intellektdan kredit riskini baholashda foydalanishni tahlil qilgan. Olim kredit tarixiga ega bo‘lmagan mijozlarni baholashda raqamli ma’lumotlar va algoritmik modellarni qo‘llash kredit bozoriga kirish darajasini kengaytirish bilan birga kredit riskini aniqroq baholashga xizmat

[83]Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2007). Finance, inequality and the poor. Journal of Economic Growth, 12, 27–49. https://doi.org/10.1007/s10887-007-9010-6
[84]Yang, F., & Masron, T. A. (2024). Role of financial inclusion and digital transformation on bank credit risk. Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, 91, 101934. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2023.101934

qilishini ko‘rsatgan[85].

MDH mamlakatlari olimlari tadqiqotlarida kredit riskini aniqlash, baholash, monitoring qilish va bank kredit portfeli sifatini saqlash masalalariga katta e’tibor qaratilgan. E.V.Vylegzhanina va A.S.Makarenko tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish tizimini tahlil qilib, kredit portfeli sifati, muddati o‘tgan qarzdorlik va risklarni baholash mezonlarini boshqaruv tizimining asosiy elementlari sifatida ko‘rsatgan[86]. N.L.Ketoeva, V.A.Rybakova va E.A.Belgorodtseva Rossiya va xorijiy bank amaliyotida kredit risklarini baholash usullarini taqqoslab, qarz oluvchining moliyaviy holatini baholashda turli ko‘rsatkichlar va skoring yondashuvlaridan foydalanish masalalarini yoritgan[87]. I.Sh.Azhayipova Qozog‘istonning ikkinchi darajali banklarida kredit risklarini boshqarish jarayonini o‘rganib, kredit siyosati, kredit portfeli tarkibi, kreditlarning ta’minlanganligi, muddati o‘tgan qarzdorlikni monitoring qilish va kredit riskini kamaytirish choralarini tahlil qilgan[88]. Ushbu tadqiqotlar MDH bank tizimlarida kredit risklarini boshqarishning asosiy yo‘nalishlarini belgilashda nazorat, monitoring, skoring, kredit portfeli sifati va qarz oluvchining moliyaviy holatini baholashga tayanish ustuvor ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonlik olimlarning tadqiqotlarida tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish, kreditga layoqatlilikni baholash, kredit portfeli sifatini oshirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari keng yoritilmoqda. I.Toymuxamedov tadbirkorlik subyektlarini kreditlashda yuzaga keladigan bank kredit risklarini baholab, risklarni diversifikatsiya qilish, kreditlash jarayonini nazorat qilish, kafolat va ta’minot mexanizmlaridan foydalanish yo‘nalishlarini asoslagan[89]. S. Karimova tijorat banklarida kredit riskining shakllanishiga ta’sir qiluvchi omillarni tahlil qilib, kredit portfeli sifati, to‘lovga qobiliyat, kredit skoringi, muammoli kreditlar, makroiqtisodiy omillar va ichki nazorat tizimining risk darajasiga ta’sirini yoritgan[90]. Q.X.O. Mahmudov O‘zbekiston tijorat banklarida kredit risklarini baholash va boshqarish mexanizmlarini xalqaro standartlar va milliy bank amaliyoti asosida tadqiq qilib, kredit skoringi, kredit monitoringi, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish yo‘nalishlarini ilgari surgan[91]. O‘zbekiston olimlarining ishlarida kredit riskini kamaytirishning amaliy mexanizmlari keng yoritilgan bo‘lsa-da, moliyaviy inklyuziyaning kengayishi, qashshoqlikni qisqartirish va kredit risklarini boshqarish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yagona tizim sifatida tadqiq etish masalasi yanada

[85]Mhlanga, D. (2021). Financial inclusion in emerging economies: The application of machine learning and artificial intelligence in credit risk assessment. International Journal of Financial Studies, 9(3), 39. https://doi.org/10.3390/ijfs9030039

[86]Вылегжанина, Е. В., & Макаренко, А. С. (2018). Система управления кредитными рисками в коммерческих банках. Экономика: теория и практика.

[87]Кетоева, Н. Л., Рыбакова, В. А., & Белгородцева, Е. А. (2021). Методы оценки кредитных рисков коммерческих банков в российской и зарубежной практике. Московский экономический журнал. https://doi.org/10.24412/2413-046X-2021-10228

[88]Ажайипова, И. Ш. (2024). Управление кредитными рисками в коммерческих банках Республики Казахстан в современных реалиях. Вестник Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, 59(1).

[89]Toymuxamedov, I. (2026). Tadbirkorlik subyektlarini kreditlashdagi bank kredit risklarini pasaytirish yo‘llari. Muhandislik va iqtisodiyot. https://doi.org/10.5281/zenodo.21007561

[90]Karimova, S. (2025). Kredit riski va unga ta’sir qiluvchi omillar tahlili. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 3(12). https://doi.org/10.5281/zenodo.18014404

[91]Mahmudov, Q. Kh. O. (2026). Improving credit risk assessment and management mechanisms in commercial banks of Uzbekistan: International standards and national practice. Agrobusiness, Science and Technology, 4(7).

chuqurroq o‘rganishni talab qiladi. Shu sababli banklarning ijtimoiy yo‘naltirilgan kreditlash siyosati bilan kredit portfeli sifati o‘rtasidagi nisbatni baholash, moliyaviy inklyuziya kengaygan sharoitda yangi mijozlarning kredit risklarini aniqlash va raqamli skoring asosida individual kredit baholash mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy tadqiqotning alohida yo‘nalishi sifatida qaraladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va qashshoqlikni qisqartirish sharoitida tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish jarayoni tizimli yondashuv asosida o‘rganildi. Bunda bank kreditlash faoliyatining iqtisodiy mohiyati, kredit resurslaridan foydalanish samaradorligi, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi hamda kredit portfeli sifatiga ta’sir etuvchi omillar o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida kredit risklarini boshqarish faqat qarzdorlikning qaytmaslik ehtimolini kamaytirishga qaratilgan faoliyat sifatida emas, balki aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanishini kengaytirish, kam daromadli qatlamlarni kredit resurslariga jalb qilish va banklarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi kompleks boshqaruv jarayoni sifatida qaraldi.

Tadqiqotning nazariy asosini moliyaviy inklyuziya, kredit risklarini boshqarish, mikromoliyalashtirish, ijtimoiy bank xizmatlari va qashshoqlikni qisqartirish masalalariga oid xorijiy hamda mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari tashkil etdi. Ilmiy manbalarni o‘rganish orqali moliyaviy inklyuziyaning iqtisodiy mazmuni, uning aholi daromadlari, tadbirkorlik faolligi va turmush darajasiga ta’siri, shuningdek, kreditlash mexanizmlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni tahlil qilindi. Ayniqsa, an’anaviy kredit baholash mezonlari bilan moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyati cheklangan aholi qatlamlariga moslashtirilgan kreditlash yondashuvlari o‘rtasidagi farqlar o‘rganildi.

Tadqiqotda tahlil, taqqoslash, guruhlash, statistik kuzatuv, induksiya, deduksiya va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil usuli orqali tijorat banklarining kredit portfeli tarkibi, kreditlash yo‘nalishlari, muammoli kreditlar ulushi va kredit risklarini boshqarish mexanizmlari o‘rganildi. Taqqoslash usuli yordamida turli daromad guruhlariga mansub mijozlarning kredit olish shartlari, to‘lov qobiliyati va kredit majburiyatlarini bajarish holatlari qiyosiy baholandi. Guruhlash usuli asosida qarz oluvchilar daromad darajasi, bandlik holati, kredit tarixi, qarz yuklamasi va to‘lov intizomiga ko‘ra tasniflandi. Statistik kuzatuv usuli orqali bank sektorida kreditlash hajmi, jismoniy shaxslar va kichik tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar, muammoli kreditlar hamda moliyaviy xizmatlardan foydalanish ko‘rsatkichlarining dinamikasi o‘rganildi.

Kredit riskini baholashda mijozning daromadi, kredit tarixi, qarz yuklamasi, to‘lov intizomi va mavjud moliyaviy majburiyatlari asosiy mezon sifatida olindi. Bunda qarz oluvchining rasmiy daromadlari bilan bir qatorda, tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan tushumlari, mavsumiy daromadlari, oilaviy moliyaviy holati va muntazam xarajatlari ham tahlil qilindi. Bunday yondashuv an’anaviy kredit skoring tizimida yetarlicha aks etmaydigan mijozlarning real to‘lov qobiliyatini chuqurroq baholashga xizmat qiladi. Shuningdek, kredit ajratish jarayonida mijozning joriy moliyaviy holati

bilan birga kelgusidagi daromad oqimlari, iqtisodiy faolligi va kredit majburiyatlarini bajarish salohiyati ham hisobga olindi.

Moliyaviy inklyuziya va kredit risklarini boshqarish o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda aholining bank xizmatlaridan foydalanish darajasi, kredit mahsulotlarining hududiy qamrovi, masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish ko‘lami va kredit resurslarining ijtimoiy guruhlar kesimida taqsimlanishi o‘rganildi. Bunda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyati cheklangan qishloq aholisi, o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar, kichik tadbirkorlik subyektlari va barqaror rasmiy daromad manbaiga ega bo‘lmagan mijozlarni kreditlash xususiyatlariga alohida e’tibor qaratildi. Ushbu guruhlarni baholashda faqat rasmiy daromad ko‘rsatkichlariga tayanish kreditga layoqatli mijozlarning ayrim qismini moliyaviy xizmatlardan chetda qoldirishi mumkinligi hisobga olindi.

NATIJALAR

Moliyaviy inklyuziyaning kengayishi aholining bank xizmatlaridan foydalanish darajasini oshirishi bilan birga kredit resurslariga bo‘lgan talabni ham kuchaytiradi. Bank tizimiga ilgari yetarli darajada jalb qilinmagan aholi qatlamlarining kredit munosabatlariga kirib kelishi tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirish, daromad manbalarini kengaytirish va bandlikni oshirishga xizmat qiladi. Biroq kreditlash hajmining ortishi tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish masalasini ham keskinlashtiradi[92]. Ayniqsa, daromadlari o‘zgaruvchan, kredit tarixi qisqa yoki rasmiy moliyaviy ma’lumotlari cheklangan mijozlarni baholashda banklar qo‘shimcha tahlil usullaridan foydalanishga ehtiyoj sezadi.

Kreditlashning qashshoqlikni qisqartirishga ta’siri kredit mablag‘larining qanday maqsadda ishlatilishi bilan ham bog‘liq. Daromad keltiruvchi faoliyatni moliyalashtirishga yo‘naltirilgan kreditlar aholining iqtisodiy faolligini oshirib, kelgusida barqaror daromad shakllanishiga xizmat qiladi. Shu sababli banklarning kredit siyosatida kredit oluvchining faqat mavjud moliyaviy holatini emas, balki kredit mablag‘idan foydalanish yo‘nalishi va kelgusidagi pul oqimlarini ham baholash zarur. Bunday yondashuv kredit riskini kamaytirish bilan birga kreditlashning ijtimoiy samaradorligini oshiradi.

Qashshoqlik aholining asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan daromad va moliyaviy resurslarning yetarli emasligi bilan tavsiflanadi. Qashshoqlik sharoitida uy xo‘jaliklarining jamg‘arma shakllantirish, ta’lim va sog‘liqni saqlash xarajatlarini moliyalashtirish, tadbirkorlik faoliyatini boshlash hamda ishlab chiqarish vositalarini xarid qilish darajasi cheklanadi. Moliyaviy xizmatlardan foydalanishning kengayishi bunday cheklovlarni yumshatishda muayyan rol o‘ynaydi, chunki kredit, jamg‘arma va to‘lov xizmatlari aholining mavjud moliyaviy resurslarini boshqarish jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq daromadi past bo‘lgan aholining kreditdan foydalanishi banklar uchun yuqori kredit riskini ham yuzaga keltiradi. Daromadning beqarorligi, qarz yukining yuqoriligi va kutilmagan xarajatlar kreditni o‘z vaqtida qaytarishga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli qashshoqlikni qisqartirishga

[92]Norova, N. (2025). O‘zbekiston bank-moliya tizimida kredit risklarini boshqarish amaliyotini takomillashtirish va uning xususiy sektor rivojlanishiga ta’siri. Green Economy and Development. https://doi.org/10.5281/zenodo.17577094

yo‘naltirilgan kreditlashda qarz oluvchining faqat joriy daromadini emas, balki daromad shakllanish manbalarini, xarajatlar tarkibini, qarz majburiyatlarini va kredit mablag‘idan foydalanish maqsadini kompleks baholash talab etiladi. Bunday yondashuv kredit resurslarining aholining iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qilishini ta’minlash bilan birga tijorat banklarining kredit portfeli sifatini saqlashga ham xizmat qiladi (1-jadval).

1-jadval

Qashshoqlik, moliyaviy inklyuziya va kredit risklari o‘rtasidagi bog‘liqlik[93]

Qashshoqlik bilan bog‘liq holat	Moliyaviy inklyuziyaning ta’siri	Kredit riskiga ta’siri	Bankning boshqaruv yondashuvi
Daromad darajasining pastligi	Kredit va moliyaviy xizmatlardan foydalanish orqali iqtisodiy faollikni oshirish	Kreditni qaytarish qobiliyati past bo‘lishi mumkin	Daromad va pul oqimlarini chuqur baholash
Barqaror daromad manbaining mavjud emasligi	Tadbirkorlik va o‘zini o‘zi band qilish faoliyatini moliyalashtirish	To‘lovlarning kechikish xavfi ortadi	Kredit muddatini va to‘lov jadvalini daromad oqimiga moslashtirish
Kredit tarixining shakllanmaganligi	Bank xizmatlariga yangi mijozlarni jalb qilish	Mijozning avvalgi kredit xatti-harakatlari haqida axborot yetishmaydi	Muqobil ma’lumotlar va raqamli skoringdan foydalanish
Qarz yukining yuqoriligi	Yangi kreditlar orqali mavjud moliyaviy ehtiyojlarni qoplash	Kreditni qaytarmaslik ehtimoli oshadi	Qarz yuklamasini doimiy nazorat qilish
Tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy resurslarga ehtiyoji	Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishni kreditlash	Biznes daromadlarining beqarorligi kredit riskini oshiradi	Pul oqimi va biznes faoliyatini monitoring qilish
Moliyaviy savodxonlikning pastligi	Bank xizmatlaridan foydalanish ko‘lami kengayadi	Kredit shartlarini noto‘g‘ri baholash va ortiqcha qarzdorlik yuzaga kelishi mumkin	Kredit berishdan oldingi maslahat va tushuntirish ishlarini kuchaytirish

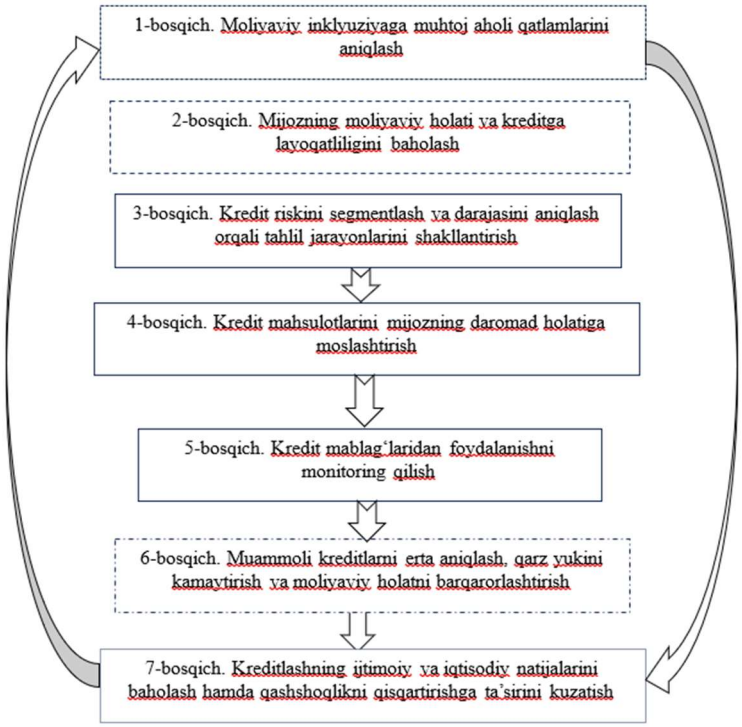
Jadvaldagi bog‘liqliklar qashshoqlikni qisqartirishda kreditlashning o‘rni bilan tijorat banklarining kredit risklarini boshqarish vazifalari o‘rtasidagi aloqani ifodalaydi. Daromadi past bo‘lgan aholining kredit resurslaridan foydalanishi tadbirkorlik, o‘zini o‘zi band qilish va boshqa daromad keltiruvchi faoliyatlarni moliyalashtirishga xizmat qiladi. Biroq bunday mijozlarda daromadlarning beqarorligi, kredit tarixining yetarli emasligi yoki qarz yukining yuqoriligi kreditni qaytarish xavfini oshiradi. Qashshoqlikni qisqartirishga yo‘naltirilgan kredit siyosatida kredit berish hajmini oshirish bilan bir qatorda qarz oluvchining real to‘lov qobiliyatini baholash, kredit mablag‘laridan foydalanish maqsadini o‘rganish va kreditdan keyingi monitoringni yo‘lga qo‘yish talab etiladi. Kreditning daromad keltiruvchi faoliyatga yo‘naltirilishi qarz oluvchining kelgusidagi pul oqimini shakllantirib, kreditni qaytarish barqarorligini kuchaytiradi. Natijada moliyaviy inklyuziya aholining bank xizmatlariga jalb qilinishini kengaytirish bilan birga qashshoqlikni qisqartirish va bank kredit portfeli sifatini saqlash vazifalarini uyg‘unlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

[93]Muallif ishlanmasi

MUHOKAMA

Moliyaviy inklyuziyaning kengayishi aholining bank xizmatlariga jalb etilishini kuchaytirib, kredit resurslaridan foydalanish doirasini ham kengaytiradi. Bu jarayon qashshoqlikni qisqartirishda kreditning iqtisodiy vazifasini kuchaytiradi, chunki moliyaviy resurslarga ega bo‘lgan aholi tadbirkorlik, o‘zini o‘zi band qilish va daromad keltiruvchi faoliyatni rivojlantirishga mablag‘ yo‘naltirishi mumkin. Biroq kredit resurslarining ko‘payishi banklar uchun yangi risklarni ham yuzaga keltiradi. Daromadi past va beqaror bo‘lgan mijozlar kreditni qaytarishda yuqori xavf guruhiga kirishi mumkin. Shuning uchun moliyaviy inklyuziya kreditlash hajmini oshirish bilan cheklanmasdan, kredit oluvchilarning moliyaviy holatini to‘g‘ri baholash va qarz yukini nazorat qilish bilan birga olib borilishi kerak.

Qashshoqlik darajasi yuqori bo‘lgan aholining kreditga bo‘lgan ehtiyoji ko‘pincha kundalik iste’mol xarajatlari bilan ham bog‘liq bo‘ladi. Bunday kreditlar qisqa muddatli moliyaviy muammoni hal qilsa-da, doimiy daromad manbai shakllanmagan sharoitda qarz yukining ortishiga olib keladi[94]. Daromad keltiruvchi faoliyatni moliyalashtiradigan kreditlar esa qarz oluvchining kelgusidagi daromadini oshirish orqali kreditni qaytarish manbasini shakllantiradi. Shu sababli tijorat banklari kredit mahsulotlarini ishlab chiqishda kreditning maqsadini, mijozning daromad manbalarini va xarajatlar tarkibini hisobga olishi kerak[95]. Bunday yondashuv kreditning ijtimoiy yo‘nalishini bankning moliyaviy manfaatlari bilan uyg‘unlashtiradi (1-rasm).

1-rasm. Moliyaviy inklyuziya va qashshoqlikni qisqartirish sharoitida tijorat banklarida kredit risklarini boshqarishning 7 bosqichli modeli[96]

[94]Sheraliyev, O. (2026). Tijorat banklari kredit portfelini diversifikatsiya qilish va kredit risklarini boshqarishni takomillashtirish yo‘nalishlari. Muhandislik va iqtisodiyot. https://doi.org/10.5281/zenodo.20721346
[95]World Bank. (2020). Enhancing financial capability and inclusion in Uzbekistan: A demand-side assessment. World Bank.
[96]Muallif ishlanmasi

Kredit risklarini boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ham alohida ahamiyatga ega. An’anaviy baholash usullarida rasmiy daromad, kredit tarixi va garov kabi ko‘rsatkichlar ustuvor bo‘lsa, raqamli skoring tizimlari mijozning to‘lovlari, hisobvaraqlari harakati va boshqa moliyaviy xatti-harakatlarini kengroq tahlil qiladi. Bu yondashuv kredit tarixiga ega bo‘lmagan yoki rasmiy daromadi yetarli darajada aks etmaydigan mijozlarni baholashda qo‘l keladi. Biroq algoritmik baholashning sifati foydalaniladigan ma’lumotlarning aniqligi va to‘liqligiga bog‘liq. Noto‘g‘ri ma’lumotlar yoki xatolik bilan tuzilgan model kredit qarorlarining sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Moliyaviy inklyuziya va kredit risklari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashda kreditdan keyingi monitoring ham katta rol o‘ynaydi. Mijozning daromadlari, to‘lov intizomi va qarz yukidagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatish muammoli kreditlarning dastlabki belgilarini aniqlashga yordam beradi. Kredit to‘lovlarida kechikishlar boshlanganda mijozning moliyaviy holatini qayta baholash, to‘lov jadvalini moslashtirish yoki restrukturizatsiya choralarini qo‘llash bank zararlarini cheklaydi. Bunday monitoring qashshoqlik chegarasidagi qarz oluvchilarning moliyaviy holati yanada og‘irlashib ketishining oldini olish nuqtayi nazaridan ham muhim hisoblanadi.

Kreditdan keyingi monitoring jarayonida qarz oluvchining moliyaviy faoliyatidagi o‘zgarishlar, daromad manbalarining barqarorligi, oilaviy xarajatlar tarkibi va mavjud kredit majburiyatlari bilan bog‘liq ma’lumotlarni kompleks baholash talab etiladi[97]. Ayniqsa, mavsumiy daromad oluvchi qishloq xo‘jaligi vakillari, o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar va kichik tadbirkorlik subyektlari uchun monitoring mezonlarini ularning faoliyat xususiyatlariga moslashtirish lozim. Bunda kredit to‘lovlarining kechikishi yuzaga kelmasidan oldin daromadlar kamayishi, biznes aylanmasining pasayishi yoki boshqa moliyaviy qiyinchiliklarni aniqlash bankka profilaktik choralarni o‘z vaqtida amalga oshirish imkonini beradi.

Zamonaviy bank amaliyotida kreditdan keyingi monitoringni raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish uning tezkorligi va aniqligini oshiradi. Avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari orqali mijozlarning to‘lov operatsiyalari, hisobvaraqlaridagi pul oqimlari, kredit majburiyatlari va moliyaviy xatti-harakatlaridagi o‘zgarishlarni tahlil qilish asosida kredit riskining ortish ehtimoli baholanadi[98]. Sun’iy intellekt va mashinaviy o‘qitish algoritmlari mijozlarning avvalgi to‘lov xatti-harakatlari asosida ehtimoliy muammoli holatlarni prognozlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Moliyaviy inklyuziyaning rivojlanishi aholining bank xizmatlaridan foydalanish darajasini oshirish, kredit resurslarini kengroq qatlamlarga yetkazish va iqtisodiy faollikni kuchaytirish bilan bog‘liq jarayondir. Kreditlash orqali aholi tadbirkorlik faoliyatini boshlashi, mavjud biznesini kengaytirishi, o‘zini o‘zi band qilish faoliyatini

[97]Turg‘unov, M. M., & Maxammadov, D. M. (2026). Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarida boshqaruv faoliyatini takomillashtirishda iqtisodiy tahlilning ahamiyati. Insonshunoslik fanlari jurnali, 2(1).

[98]Omar, M. A., & Inaba, K. (2020). Does financial inclusion reduce poverty and income inequality in developing countries? A panel data analysis. Journal of Economic Structures, 9, Article 37. https://doi.org/10.1186/s40008-020-00214-4

rivojlantirishi va qo‘shimcha daromad manbalarini shakllantirishi mumkin. Shu bilan birga, kredit xizmatlaridan foydalanishning kengayishi tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish sifatiga bo‘lgan talabni kuchaytiradi. Daromadi past, kredit tarixi yetarli darajada shakllanmagan yoki daromadlari beqaror bo‘lgan mijozlarni baholashda faqat an’anaviy mezonlarga tayanish kredit riskining oshishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot natijalari kredit risklarini boshqarishda mijozning daromadlari, xarajatlari, qarz yuklamasi, to‘lov intizomi, kredit tarixi va pul oqimlarini kompleks baholash zarurligini ko‘rsatdi. Raqamli skoring va muqobil ma’lumotlardan foydalanish banklarning yangi mijozlar guruhini baholash jarayonini takomillashtiradi. Bunda kredit qarorlarining sifati ma’lumotlarning aniqligi, skoring modelining ishonchliligi va kreditdan keyingi monitoringga bevosita bog‘liq.

Qashshoqlikni qisqartirish nuqtayi nazaridan kreditlashning samarasi ajratilgan kreditlar hajmi bilan emas, balki ularning daromad keltiruvchi faoliyatga yo‘naltirilishi va qarz oluvchining moliyaviy holatiga ta’siri bilan baholanishi lozim. Tadbirkorlik, ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va o‘zini o‘zi band qilishga yo‘naltirilgan kreditlar aholining daromadlarini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq ortiqcha qarzdorlikning yuzaga kelishi qashshoqlik xavfini kuchaytirishi mumkinligi sababli kredit berish jarayonida mijozning qarz yukini nazorat qilish va to‘lov qobiliyatini muntazam baholash talab etiladi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan 7 bosqichli model moliyaviy inklyuziyaga muhtoj aholi qatlamlarini aniqlashdan boshlanib, kreditga layoqatlilikni baholash, kredit riskini segmentlash, mijozga mos kredit mahsulotini shakllantirish, kreditdan foydalanishni monitoring qilish, muammoli kreditlarni boshqarish hamda kreditlashning ijtimoiy-iqtisodiy natijalarini baholash bosqichlarini qamrab oladi. Modelning yakuniy bosqichida kredit oluvchining daromadi, bandligi va iqtisodiy faolligidagi o‘zgarishlarni baholash qashshoqlikni qisqartirishga yo‘naltirilgan kredit siyosatining natijadorligini aniqlashga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi takliflar beriladi:

1. Tijorat banklarida moliyaviy inklyuziya doirasidagi mijozlar uchun ijtimoiy yo‘naltirilgan raqamli kredit skoring tizimini joriy etish. Bunda kredit tarixi bilan bir qatorda mijozning daromadlari, pul oqimlari, qarz yuklamasi, to‘lov intizomi va faoliyat turini baholash asosida individual kredit risk darajasi aniqlanishi lozim.

2. Qashshoqlikni qisqartirishga yo‘naltirilgan kreditlar bo‘yicha kreditdan keyingi ijtimoiy-iqtisodiy monitoring tizimini shakllantirish. Monitoringda kreditning qaytarilishi bilan bir qatorda kredit oluvchining daromadi, bandligi, tadbirkorlik faoliyati va qarz yukidagi o‘zgarishlar ham baholanib, kredit mablag‘larining daromad shakllantirishga ta’siri aniqlanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Beck T., Demirgüç-Kunt A., & Levine R. (2007). Finance, inequality and the poor. Journal of Economic Growth, 12, 27–49. https://doi.org/10.1007/s10887-007-9010-6
2. Yang F., & Masron T.A. (2024). Role of financial inclusion and digital transformation on bank credit risk. Journal of International Financial Markets,

Institutions and Money, 91, 101934. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2023.101934
3. Mhlanga D. (2021). Financial inclusion in emerging economies: The application of machine learning and artificial intelligence in credit risk assessment. International Journal of Financial Studies, 9(3), 39. https://doi.org/10.3390/ijfs9030039
4. Вылегжанина Е.В., & Макаренко А.С. (2018). Система управления кредитными рисками в коммерческих банках. Экономика: теория и практика.
5. Кетоева Н.Л., Рыбакова В.А., & Белгородцева Е.А. (2021). Методы оценки кредитных рисков коммерческих банков в российской и зарубежной практике. Московский экономический журнал. https://doi.org/10.24412/2413-046X-2021-10228
6. Ажайипова, И. Ш. (2024). Управление кредитными рисками в коммерческих банках Республики Казахстан в современных реалиях. Вестник Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, 59(1).
7. Toymuxamedov, I. (2026). Tadbirkorlik subyektlarini kreditlashdagi bank kredit risklarini pasaytirish yo‘llari. Muhandislik va iqtisodiyot. https://doi.org/10.5281/zenodo.21007561
8. Karimova, S. (2025). Kredit riski va unga ta’sir qiluvchi omillar tahlili. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 3(12). https://doi.org/10.5281/zenodo.18014404
9. Mahmudov Q.Kh.O. (2026). Improving credit risk assessment and management mechanisms in commercial banks of Uzbekistan: International standards and national practice. Agrobusiness, Science and Technology, 4(7).
10. Adilov M.M. (2024). Tijorat banklari kredit portfeli samaradorligini oshirishda kredit siyosatining o‘rni va ahamiyati. Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali, 4(7), 38–45.
11. Norova, N. (2025). O‘zbekiston bank-moliya tizimida kredit risklarini boshqarish amaliyotini takomillashtirish va uning xususiy sektor rivojlanishiga ta’siri. Green Economy and Development.
12. Sheraliyev, O. (2026). Tijorat banklari kredit portfelini diversifikatsiya qilish va kredit risklarini boshqarishni takomillashtirish yo‘nalishlari. Muhandislik va iqtisodiyot. https://doi.org/10.5281/zenodo.20721346
13. Omar, M. A., & Inaba, K. (2020). Does financial inclusion reduce poverty and income inequality in developing countries? A panel data analysis. Journal of Economic Structures, 9, Article 37. https://doi.org/10.1186/s40008-020-00214-4
14. World Bank. (2020). Enhancing financial capability and inclusion in Uzbekistan: A demand-side assessment. World Bank.
15. Turg‘unov, M. M., & Maxammadov, D. M. (2026). Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarida boshqaruv faoliyatini takomillashtirishda iqtisodiy tahlilning ahamiyati. Insonshunoslik fanlari jurnali, 2(1).
16. Muallif ishlanmasi.